

ZASTITA ČOVJEKA

NEZAVISNI GLASNIK ZA ČOVJEČJA I GRAĐANSKA PRAVA

IZLAZI SVAKOG ČETVRTKA. - VLASNIK I ODGOVORNI UREDNIK: AUGUST CESAREC, ST. GOLJAK 8/II. - ADMINISTRACIJA, PEJACEVIČEV TRG 12, I. KAT, DVORIŠTE.

POJEDINI BROJ STOJI 1 DINAR. - MJESEČNA PRETPLATA 4 DINARA, ZA INOZEMSTVO DVOSTRUKO. - TISAK U TISKARNI LINOTIP, ILICA 65. ZA TISKARU ODGOVARA M. ŽIDAN.

BROJ 1. ZAGREB, 2. KOLOVOZA 1928. GODINA I.

Zašto izlazimo i zašto baš sada?

Odmah da kažemo: mi nismo ni sentimentalci, ni doktrinari, ni farizeji, da na čovječnost gledamo kao na nešto, što mora da bude nepovredivo svuda, uvijek i apsolutno. Ima situacije, kad preči preko čovječnosti i nekog žrtvoviti predstavlja neizbježnu potrebu života i historije; stama je naline istina, da bez žrtve nema ni napretka. Događi li se pak još pri tom, što je redovito a naročito u velikim prevratima, slučaj, da u tom napretku osim prinudne žrtve onih koji mu se opiru, postoji i dobrovoljna žrtva onih koji se za nj bore, onda je način i sredstvo s kojim se taj napredak služi za svoju pobjedu, sigurno opravdan potpuno. Poricanje tada nijesna još u ime neke čovječnosti i moralne, znači poticanje čovječnostvo koje, svladavajući zaprijetke, hoće naprijed. Znači, suncu reči: ne svjetli, zemlji: ne kreni se, čovječjem duhu: stoji, današnjem danu: ostanu uvijek samo današnjim. Znači, ukratko, iz zemlje stvoriti nastajala močvara i gorobice, život pretvoriti u oligarhijsku anemiju, čovječnostvo pak potisnuti na životvolsku vrstu čvika, jedinstvo se razviti, ostati u istom nastojanju stupaju kroz stoljača, pa i tisućljeća.

Podatavamo dakle: čak i kad se primudno, a štampali ne kad su dobrovoljne, žrtve su sieme napretka i bez njih bi narodi, klase i cijelo čovječanstvo uopće postignalo samo to, da bi postalo u čelini žrtva svoje idejne, moralne i voljne jalovosti, te danas kao čovječanstvo sigurno više ne bi ni postojalo.

No šta je to, kad čovjek živi u zemlji, u kojoj još prije njenog početka, u ratu, a zatim, već u miru, iz dana u dan, iz godine u godinu mora da gleda samo žrtve, i to žrtve izazivane od onih, koji najmanje imaju smisla za bilo koju žrtvu sa svoje strane, — a pri tome se ne vidi nikakav napredak, nego samo rasap, glad i nezgodovoljstvo, mrak i nazadak; ili bar stalna vrganja u začaranom krugu, koji ako i nije nazadak, onda je ustajalest?

To je — ne treba možda ni reći — naša slavna zemlja od Triglava do Timoka; to je ona sa svojim režimom velikosrpske hegemonije; to je ta hegemonija sa svojom korupcijom, bijelim terorom i reakcijom; to je ta reakcija sa svojim svemoćnim magnatima tamne ruke, vlade, banaka i policije; to su oni, koji, usprkos narodnoj kričnji za pravim napretkom, poznavajući jedini napredak: više reda, više profita i više pljusaka u obraz građana; to je sistem koji ljeto, pod vodstvom takozvane »četvorke«, a pod firmom tebožnjeg »narodnog spasa« — sve na grobn narodne sreće, mira i zadovoljstva — hoće da proslavi desetogodišnji jubilej svoje vlasti, svoje svemoći, svoje nepovredivosti!

Hoćete li brojke? Brojke onih, koje je taj režim zgazio, da danas trunu uštinu u grobovima; brojke onih, koje je stisnuo u tamnice i zatvorske ćelije, brojke onih, koje je otjerao u emigracije i s raznim izgonima poslao po cijeloj zemlji, a redovito tamo gdje ne mogu naći krah svakidani; brojke onih, koji su bili pretresani; brojke onih, koji su na svome tijelu osjetili žig režimske tobožnje brige za red i zakonitost, žig režimskih korbača, pendreka i pesnica?

Statistika tih brojeva je nedavno odštampana u radničkim listovima. No tamo je još daleko premalena, jer stvar stoji mistinu tako, da bi kraj te statistike morala biti učinoma i druga, u koju bi, uz izuzetke onih, koji su se prodali režimu, ušla ogromna većina svijeta, a naročito »centrinalnih« (!!!) naroda ove zemlje; ušli svi, koji miesto zemlje dobiše kakak, miesto rada »besposlicu, miesto zaslužbe poreze, miesto knjige kundak, miesto čistog zrakla zagušljivu atmosferu laži, korupcije i nasilja; atmosferu balkanskog bonapartizma, za koji je zlo odzgo-svetinja, a pravo odzgo zločinstvo!

I dok je tako, da je bespravije vladanih postalo zakonom vladajućih, zakonom i pisanim počevši od onog osnovnog, vidovdanskog, preko zakona o zaštiti države do zakona o štampici; dok je tako, da je s tim zakonima uzakonjeno bezakone i povredivane svijeta socijalnih i političkih nacionalnih i čovječjih sloboda i prava građana, — zakonjeno to dotle, da ta prava iščeavaju na prvi čef vlasti; — i površi svega toga, odnosno baš radi svega toga nema u zemlji »napredak«, nego samo žrtvi i nazadku. — Šta je onda dužnost svijeta onih, kojima je pravo čovjeka i građanina svetinja i koji žrtvu te svetinje mogu razumjeti samo onda, kad ta žrtva služi napretku cjeline, napretku naroda?

Dužnosti, dakako, ima različitih, već prema tome, s kojega se stanovišta pozlaži. S našeg pak stanovišta, koje tu zastupamo, a koje je prvenstveno progresivno — humanitarno i etičko, osnovano prije svega na pravu i nepovredivosti čovjeka i njegove čestoti, a zatim na zahtjevu jednakog prava i slobode za sve građane bez razlike nacije, klase i partije, — s našega stanovišta dužnost svakog, kome je danas kod nas do napretka, leži u prihvatiti ove osnovne istine:

da režim, koji ne pokazuje napredak, što bi inače bila njegova najveća dužnost spram naroda i jedino opravdanje opstanka, nema prava ni b'lo koga da žrtvuje.

No naravno, istakli mi to uvjerenje i hitaladu puta u jedan dan, zar će se taj režim, živeći jedino na pretpostavci žrtve, odreći da i dalje žrtvuje sve koji su mu nepoćudni?

Potrebno je dakle još nešto drugo: žrtve žrtve; borba protiv njega u prvom redu borom za poništenje spomenutih reakcionarnih zakona; a borba za njegovo žrtvo tako da nijedna ne prode, a da se ne dizne za nju glas; da nijedna ne prode, a da ne bude pokazana kao optužba i dokaz, da je režim, nasilja i reakcije dosta!

Zato, eto, izlazi taj list, koji smo nazvali »Zaštita čovjeka«. Zato, da bude truba čovječnosti, koja je više nego ikad, pod današnjim bizantinsko-jezuitsko-lanjičarskim režimom povučena na dno i zgažena; zato da bude signal na okup svijeta u kojima još nije zamrla savjest slobodnog čovjeka i građanina; zato da bude branilo svijeta poniženih i žrtvovanih, a tribina njihovih prava čovjeka i građanina; zato napokon, da pomogne prokričiti put potpunoj izmjeni našeg javnog i političkog života, prokričiti put napretku i razvoju na bazi dosljedno jednakog i

slobodnog prava za sve građane podjednako.

To je eto naš zadatak, zato izlazimo. No zašto baš sada?

Ta možemo biti kratki. Mjesto nas mogu da govore događaji, koji su se dogodili samo ni nepuni godina unatrag, a naročito u posljednje vrijeme. To su — da spomenemo samo neke — strahovita otkrića, koja su o inkviziciji u Glavnjači iznesena u radničkoj štampi i u parlamentu na koncu prošle i na početku ove godine. Zatim je tu umorstvo od 20. juna u parlamentu, i krvavo ukušenje zakrebačkih demonstracija. I konačno — no što, konačno, jer događaji su se istom stali odvijati! — tu je proračunana i klinična provokacija, s kojom se prošle nedjelje režim Glavnjače i 20. juna popeo opet na vlast.

Poslije svijta tih triju događaja, a naročito poslije posljednjeg, po kome je jasno, da se reakcija, kako se ustalom režim niti ne taži, nalazi samo još na strašnijem svom usponu, na usponu, koji bi vjedo trebalo za pravo i slobodu građana biti ponor i nazadak, zgori no dosad — poslije toga zar je dopustivo odlaziti još samo čas, a da se protiv tih crnih nakana režima ne samo podigne protest, nego i pokrene specijalan organ, koji će te namjere pobijati i biti stožer borbe za ciljeve, koje smo već naveli?

I jedno treba pri tome naročito naglasiti. Kako već izlazi iz prethodno izloženog, gdje smo istakli zahtjev za

jednaka prava svijta građana bez razlike partija, klase i nacije, taj organ je nezavisan i slobodan od svakog određenog i isključivog političkog i partijskog naziranja i vršenja. Osnovna i nepokolebljiva njegova linija je samo u obrani i zalaganju za osnovna prava čovjeka i građanina bez razlike, te u pomoći onima, koji su pali žrtvom atentata na ta prava. I jer smo duboko uvjereni, da je to linija, u kojoj se nimalo ne mogu razlikovati nego se mogu samo dopunjavati i ujednaivati elementarne potrebe i zahtjevi hrvatskog i ostalih potlačenih naroda, te klase radnika i klase seoske sirotinje svijta tih naroda, uključivo i vladajućeg srpskog, to se mi za saradnju i koordinaciju snaga oko tog lista obraćamo na sve njih zajedno.

Ustnuju, jedna od najvećih pouka skoro desetogodišnjeg današnjeg iskustva i pouka naročito od posljednjih mjeseci trebalo bi biti to: treba promaći zajedničku tačku, mislimo cilj i parolu, pod kojom se mogu skupiti sve hegemoniji i reakciji protivničke energije za što uspješniji i odlučan otpor protiv ofenzivne reakcije, koji režim navješta.

Sloboda i pravo čovjeka i građanina bez razlike nacije, klase i partije, to je, mislimo, jedna od tih parola. Zato svi, koji ju priznaju i kojima vam je ona bliza, na okup! U vrijeme kad se nesumnjivo nalazimo pred pojačanim nasrtajem krvlju opijenih negatora tih prava skrajnji je to za čas!

Dva nepobitna prava hrvatskoga naroda

26. član Deklaracije o pravima čovjeka i građanina, koja je kao prvi dio Ustava zaključio francuski Nacionalni Konvent 24. juna 1793., a koji ćemo u slijedećem broju donijeti u cjelini, glasi ovako:

»Nijedan dio naroda ne može da izvršuje vlast cijelog naroda, ali svaki dio suverene Skupštine ima pravo da svoju volju izrazi u potpunosti slobodi.

U Vidovdanski Ustav od 28. juna 1921. nije, dakako — zna se i zašto — ušao nikakav sličan stavak. A i da je ušao izaoš bi na isto. Tu po stavu, koji su velikosrpski hegemonisti zauzeli od početka, jedan dio naroda — tako to oni nazivaju, a zapravo pod tim misle sebe sami! — može i mora, zapravo smije jedino da izvršuje vlast cijelog naroda, a »sloboda i volja« bilo kojeg dijela Skupštine (suverene nikad nismo ni imali!) dozvoljena je jedino onda, kad taj dio služi interesima velikosrpske buržoaske i militarističke hegemonije.

Mjesto opravdane jednakopravnosti još manje prava i opasnost ilegality — to je, eto, situacija. Situacija, koja kao svima tako i nama nalaze i svoje dužnosti. A u ime tih dužnosti istovjetnih s našom borbom za čovjeka i građanska prava svijta državljana bez razlike smatramo za nužno da istaknemo ovo:

Hrvatski narod nije dio naroda, on je zaseban narod, i kao takav cjelina, te prema tome ima pravo da sam izvršuje vlast nad sobom, ne ograničujući se pri tome ni o kakav drugi dio naroda ili o »cjelini naroda«, kao to stalno, misleći pod time sebe i svoji interes, govore velikosrpski hegemonisti i njihovi jezuitski i janjičarski agenti.

To je jedno. I drugo:

Dio skupštine, koji zastupa jedan dio narod i s njime slože ostale narode, boreće se za svoja osnovna čovjeka i

1918.

LALATOVIĆ, JELENA

**Od Đačkog pokreta do Zaštite
čovjeka – o poreklu političko-
-poetskog imaginarija jednog
revolucionara**

A. Cesarec, 1918.

Zaštita čovjeka, nezavisni glasnik za čovječja i građanska prava; tjednik, vlasnik i odgovorni urednik A. Cesarec, broj 1, 1928. god.

LALATOVIĆ, JELENA

Od Đačkog pokreta do Zaštite čovjeka – o poreklu političko-poetskog imaginarija jednog revolucionara

Komunista u nacionalnom kanonu

Cesarca se s pravom može smatrati skrajnutim i zaboravljenim književnikom i revolucionarom. Ideološka nepodobnost ili pak plošna i izlizana tvrdnja o tome kako je njegov književni rad određen onom revolucionarnom čine samo delić odgovora na pitanje o uzrocima višedecenijske zapostavljenosti jednog ako ne sasvim jedinstvenog, sigurno osebujnog i u sebi zaokruženog opusa. Kada bi, drugim rečima, bilo moguće iznova uspostaviti kulturu i politiku sećanja koje afirmišu socijalističku revoluciju i njene heroje, to ne bi bilo ni izbliza dovoljno da se književno nasleđe Augusta Cesarca doista i oživi. Preciznije, i u vremenu kada su brojne ulice, škole i izdavačka preduzeća nosila njegovo ime, tumačenja njegovih dela neretko su se svodila na poređenja s Krležom kao neosporno većim literarnim talentom. Iz te se perspektive odnos književnosti i revolucije u Cesarčevom delu očitovao kao samoispunjujuće proročanstvo o potčinjenosti literature politici.

Sudbina Cesarčevog spomenika, koji nikada nije osvanuo u Zagrebu, dobro ilustruje nemogućnost da se njegov rad protumači i (pre)vrednuje kao autonoman i, štaviše, autohton. Konkurs za umetničko rešenje spomenika otvoren je 1973. godine. Povodom 80 godina od rođenja autora trebalo je, kako izveštava *Borba*, postaviti spomenik na levoj strani Mažuranićevog trga (27. 11.

1973, str. 8). Premda nagrađeno umetničko delo arhitekta Branka Silađina i kiparice Marije Ujević-Galetović nije predstavljeno javnosti, u obrazloženju predloga nagrade, objavljenom u časopisu Društva arhitekata Hrvatske *Čovjek i prostor* (1974, str. 251), prepoznat je jedan fundamentalni interpretativni izazov:

„Nedoumica o tome kako da se poveže naša svijest o povijesnom značenju nečijeg djela i svijest o njegovoj živj, stvaralačkoj prisutnosti, kako da se pomiri simbolika s konkretnim, ostaje temeljno pitanje u vezi s kreacijom spomenika Augustu Cesarcu, hrvatskom i jugoslovenskom književniku i revolucionaru.“

Problem, dakako, ni danas nije u nedostupnosti ili arhaičnosti njegovog opusa. Štaviše, mnoge ulice još uvek nose Cesarčevo ime, a roman *Careva kraljevina* digitalizirala je Nacionalna i sveučilišna knjižnica. Danas su, paradoksalno, njegova dela neuporedivo dostupnija čitaocu nego što su to bila u njegovom vlastitom vremenu. Nemogućnost ili nesposobnost da se njegovi tekstovi pažljivo pročitaju samo ojačava sistematsko istrebljenje svesti o istorijskom i kulturnom značaju, koji se ne iscrpljuju u činjenici da su Cesarec i Krleža, rečima jedne od najvažnijih istoričarki radničkog pokreta u Jugoslaviji, izrazito zaslužni za „razvoj marksističke misli i širenje političke osnovice“ (Stipetić 1973: 77). Obrazloženje nagrade takođe jasno prepoznaje aporije kolektivnog sećanja, koje posebno dolaze do izražaja u književnoj i kulturnoj istoriji. Iako akribična i puna uvažavanja za Prokrustovu postelju pozicije i književnika i borca, i ona književna istoriografija koja je izrazito afirmativna prema Cesarčevom opusu (na primer, v. *Zagrebački književni razgovori*, 1978, Franičević 1965) završava u iterativnim, ali ne i preterano indikativnim formulacijama o Cesarcu kao „jednom od najznačajnijih hrvatskih književnika 20. stoljeća“ (Šicel 1982: 97). Ova tvrdnja je, razume se, neosporno tačna. No, glavni problem leži u pitanju imamo li, kao tumači i izraživači, kapacitet da rekonstruišemo pravo značenje ovog, nacionalnog atributa u kontekstu revolucionarne intelektualne i političke avangarde kojoj je protagonista ove studije nesumnjivo pripadao. Izbrisati nacionalni predznak bila bi možda jedina veća metodološka greška od poistovećivanja njegovog značenja u datom kontekstu s njegovim kolokvijalnim značenjem u savremenom trenutku.

Avangarda nemogućeg

Da bismo dosegli dubinu Cesarčeve misli, neophodno je iznaći inovativni interpretativni okvir kadar da istovremeno obuhvati i socijalno-političke horizonte epohe i specifičnosti Cesarčeve imaginacije i jezika. Kada je o kontekstualizaciji reč, prvi izazov je dočarati presecanje hronoloških ravni i generacijski portret. August Cesarec pripada onoj generaciji čija je politička i intelektualna socijalizacija određena silovitom, ali i dalje pretežno individualiziranom pobunom protiv imperijalističkih režima na Balkanu pre Prvog svetskog rata. Ovo nije poluklišejirana vremenska odrednica već svetskoistorijski događaj koji je transformisao pojmove nacije i klase, zbog čega mnogi nacionalni revolucionari nakon 1918. godine postaju komunisti. Rečima samog Cesarca, objavljenim u programskom tekstu „Mistifikacija jedne etike“ iz prvog broja *Plamena*, „historijska misija nacionalizma bila je stvoriti državu, historijska misija socijalizma jest stvoriti društvo, historijska misija anarhizma bit će stvoriti individuu“ (Cesarec 1971). Ideološko-politički spektar i intelektualni ambijent u koji treba smestiti Cesarčeve rane radove, kao svedočanstvo jednog paradigmatičnog, ali slojevitog etičkog i političkog *Bildunga*, čine ličnosti poput Gavrila Principa, Vladimira Gaćinovića, Vladimira Čerine, Saliha Šahinagića, Luke Jukića, Rodoljuba Čolakovića, Alije Alijagića, te omladinske organizacije poput Mlade Bosne i Crvene pravde.

Formiranjem Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca kao nacionalne države jugoslovenskih buržoazija, pitanje nacionalnog oslobođenja dobija nove dimenzije. U takvim okolnostima, brojni pripadnici pomenutih organizacija i sličnih omladinskih kružoka razvijaju predratni antiimperijalistički implus do ideje da je socijalna revolucija jedini način da emancipatorska misao, i još važnije masovni društveni pokret(i), evoluiraju i nakon stvaranja zajedničke države. Neki pak, završavaju na kontrarevolucionarnim pozicijama - kao jugoslovenski nacionalisti - jer doslovno reprodukuju predratne ideje i vizije u značajno izmenjenim okolnostima. Mnogi od njih, poput Principa, Jukića i Alijagića trunu u tamnicama, neki i umiru na gubilištima ili, poput Čerine i Gaćinovića, stradaju više tragično nego herojski.

Bez obzira na razlike koje se ispoljavaju nakon Prvog svetskog rata i stvaranja Kraljevine SHS, sve ove subverzivne tendencije, čije su ključne taktike otpora

atentat i tiranoubistvo, konstituišu *antikolonijalnu avangardu* (Andonovska 2021). Biljana Andonovska uvodi ovaj pojam kako bi ocrtala istorijsku posebnost i socio-kulturni domet Mlade Bosne, te zaključuje: „Paradoks Mlade Bosne je što kroz avangardu kao da želi da stigne do onog mesta koje avangarde njenog doba već osporavaju - slobodne građanske (nacionalne) države i demokratskog poretka“ (str. 23), dodajući da se time „jugoslovenstvo našlo u epicentru jedne prave, rane evropske avangarde“ (str. 24). Iako u savremenoj književnoj i kulturnoj istoriji ovakve sinteze predstavljaju samosvojna i relativno usamljena metodološko-interpretativna uporišta, one nisu u potpunosti originalne. I Vice Zaninović, Cesarčev biograf i jedan od njegovih najznačajnijih tumača, naslućuje značaj antikolonijalne avangarde kada tvrdi da je „Cesarec bio blizak onom djelu nacionalno-revolucionarne omladine koja je, iznoseći svoj nacionalni program isticala da joj je cilj stvoriti mladu, modernu, slobodoumnu i revolucionarnu Jugoslaviju u našim hrvatskim i srpskim krajevima“ (Zaninović 1966: 7). Ako iz hermeneutičkog kruga izostavimo horizont značenja koja predratna antikolonijalna avangarda nosi, Cesarčev odnos prema nacionalnom ugnjetavanju učiniće nam se kao neka vrsta „hrvatske senzibilisanosti“, blago kontradiktorne u odnosu na učenje o proleterskom internacionalizmu. Njegovo interesovanje za istoriju pravaškog pokreta i sudbinu Eugena Kvaternika (1825-1871), krunisano dramom *Sin domovine*, moglo bi se shvatiti kao potvrda predrasude o tome da je Cesarcu, za razliku od drugih istaknutih intelektualaca radničkog pokreta u međuratnoj Hrvatskoj, hrvatstvo naprosto bilo važnije i vrednije od jugoslovenstva. Zorica Stipetić ističe Krležinu poziciju komunističkog jugoslovenstva⁰¹ (nasuprot tada vladajućoj dinastičkoj, integralističkoj koncepciji) kao relativno heterodoksnu u odnosu na Cesarčevu privrženost Kominterninom stavu o potrebi razbijanja Jugoslavije, tj. o potrebi borbe protiv srpske hegemonije i unitarizma, koji su po definiciji u interesu krupne buržoazije i dinastije Karađorđević (Stipetić 1981: 101). Ovde je važno izdvojiti vizuru, ideje i stavove koje je Cesarec poneo iz vremena buntovne mladosti, čija nepravilna kontekstualizacija stvara nepropusne membrane u tumačenju. Način na koji na pojedinim mestima Cesarec ili, recimo, Vladimir Gaćinović govore o ugnjetavanju Hrvata/Srba naizgled je u izravnoj kontradikciji s idejom o jugoslovenstvu u srži jedne rane

01 Neka novija istraživanja pokazuju da je razumevanje Krležinog opusa kao opusa jednog jugoslovenskog avangardiste, umesto poslovičnog hrvatskog moderniste, heuristički važna, te da ima odlučujuć uticaj na tumačenje dela (v. Brebanović 2016).

- 02 Urednik časopisa *Književnik* nešto više od četvrt veka kasnije ostavio je upečatljivu skicu generacijskog portreta – „Đački štrajk je prestao i škole su otvorene 10. aprila, ali ono buntovno i zavjereničko raspoloženje omladine ostalo je i dalje[...]”. Bila je to zaista divna i idealna omladinska generacija. Dorasla za krupna djela i velike podvige – historija joj mora odati priznanje, ako joj ga uskratite savremenici“ (Durman 1939: 80-81).
- 03 Imajući u vidu bezuslovnu odatost borbi protiv cenzure i svest o tome da su umetničke slobode i pravo na oporbeno mišljenje sastavni deo radničkih borbi, Cesarec se može uporediti s američkim književnikom Uptonom Sinclairom, čiji je rad svakako poznao. Spominje ga u tekstu „Kako živi naše radništvo?“ iz 1933. godine, objavljenom u *Savremenoj stvarnosti*: „U drugoj opet tvornici uveden je takav sistem globa, koje radniku znadu odnijeti cijelu tjednu plaću, radništvo se šikanira na sve moguće načine, proganja se svaki njegov pokušaj za poboljšanjem životnih uslova, što je dovelo i do takovih pojava, da je jedno poduzeće unajmilo bande, da pomoću ovih, na sasvim američki način, opisanoliko puta od Uptona Sinclaira, smekša i zaplaši otpornije radnike“ (Cesarec 1951b: 198).

avangarde. Pamflet *Đački pokret* (1912), potpisan pseudonimom Budimir Mirković, objavljen je kao izraz omladinskog protesta protiv uprave banskog namesnika Slavka Cuvaja, nakon raspuštanja sabora koji se nije ni sastao. U literaturi uvrežen je stav da je Luka Jukić napisao nekoliko prvih pasusa ovog proglasa (Zaninović 1966: 8). U samom se tekstu kao subjekt pobune jasno imenuju Hrvati i Srbi. Jukić je iste godine izvršio neuspješan atentat na Cuvaja. Učenički bunt⁰² izražava oštro nepristajanje na letargiju i neslobodu, koja Srbe i Hrvate čini „nesretnim narodom“ (1951a: 244). Uzajamna podrška u borbi protiv te apatije nije posledica mistifikacije bliskosti južnoslovenskih naroda, već neophodan korak u osvajanju i unapređivanju otetih sloboda. Škola je prepoznata kao institucija koja ne samo da doprinosi ugnjetavanju nego ga i besramno legitimiše, zbog čega je učenički bunt opravdan i preko poteban. Rečima maturanta Augusta Cesarca, „sloboda je prvi princip kulture, ubijajući slobodu ubijaju kulturu, pa ipak nam ti ubojice vele: ‘Mi hoćemo, da budete kulturni’”. To je sinteza našeg školskog odgoja“ (1951a: 255).

Ideju da su političke slobode, u prvom redu sloboda štampa i javnog protesta, preduslov za kulturni razvoj, Cesarac će iznova naglašavati u mnogim svojim spisima⁰³. Ona će, takođe, činiti srž njegove argumentacije. U *Zaštiti čovjeka* pak, nedeljniku koje Komunistička partija pokreće, a Cesarec uređuje s ciljem odbrane elementarnih građanskih i ljudskih prava političkih zatvorenika – komunističkih i sindikalnih organizatora u prvom redu, ali i drugih opozicionih, prodemokratskih aktera, Cesarec će decidirano označiti Zakon o zaštiti države kao instrument srpske hegemonije u kraljevini „troimenog naroda“. Posebno je značajna činjenica da je u ovom glasilu u nastavcima objavljivana socijalna reportaža *Glavnjača kao sistem* Rajka Jovanovića, koja do detalja razotkriva metode mučenja i zastrašivanja zatvorenika, uključujući i seksualno nasilje nad ženama i decom. Notorni beogradski zatvor postaje amblem političkog nasilja kao mehanizma kojim državno organizovano nasilje osigurava vlast privilegovane manjine, čija je posledica opšta društvena, kulturna i ekonomska zaostalost. Cesarec tako koristi glagol *glavnjačiti* i sintagmu *glavnjačenje hrvatskih seljaka u Slavoniji* da bi ukazao na sadejstvo policijske represije kao izraza srpske nacionalne hegemonije i surovog ugnjetavanja i izrabljivanja najnižih slojeva. Zainteresovanost za sudbinu hrvatskih

radnika i seljaka očituje se i kao a) antimonarhističko, republikansko raspoloženje i b) interes za sudbine višestruko potlačenih. Retorika *Zaštite čovjeka*, koja nosi podnaslov nezavisni glasnik za čovječja i građanska prava, umnogome podseća na antihegemonističke formulacije *Slobodne riječi*, socijaldemokratskog lista u kome je Cesarec objavio svoju prvu pripovetku „Iz svijeta potlačenih“ (1910). O prigodnosti ove retorike govori i podatak da je sloboda štampe neposredno posle gašenja *Zaštite čovjeka*, odnosno odmah nakon zvaničnog uvođenja diktature slična uslovima iz vremena Cuvajevog komesarijata (Stipetić 1981: 102). To je prirodno i organski integrisano nasleđe, budući da je socijaldemokratija prve Prvog svetskog rata neodvojivi element modernizacionih procesa, čiji je cilj, između ostalog, i građanska demokratija.

U takvoj konstelaciji, koja obuhvata, revolucionarni antikolonijalni avangardizam na jednom polu, i socijaldemokratske tradicije na drugom, nacionalizam nije shvaćen prvenstveno kao pitanje identiteta/samopoznanja neke zajednice nego kao rezultanta borbe za društveno-ekonomski razvoj i građanske slobode. Savremeni nacionalizam strukturira se oko ideje osujećenog identiteta, zbog čega pitanja o poreklu i vlastitom *mestu* u određenom poretku odnose prevagu nad promišljanjem strategije za njegovo slamanje. Ukoliko poistovetimo identitetski nacionalizam i slojevita značenja ovog pojma, koja on ima naročito u razdoblju 1848-1918, ali i sve do kraja Drugog svetskog rata, konfiguracija u kojoj srpski i hrvatski nacionalizam nisu suprotstavljeni već komplementarni, te međusobno poticajni deluje nezamislivo.

U tom pogledu, Kvaternik je, kao vođa oružanog ustanka protiv Austro-Ugarske, simbol borbe za nacionalnu emancipaciju kao neophodan stadijum u stvaranju demokratske države (garantovana jednakost pred zakonom, sloboda izražavanja, ukidanje vojničke uprave), važan ne samo za Augusta Cesarca, već za čitavu generaciju nacionalno-socijalnih revolucionara, o čemu piše i Marina Protrka Štimec. Ona zaključuje:

„Već tada osobna i generacijska perspektiva izdvajaju Kvaternika kao lik koji je utjelovljenje privilegirano-ga odgovora na izazov političkih konstelacija u kojima su se zatekli. Ispisivanje vlastite intelektualne i političke povijesti na tragu pjesnika revolucije i revo-

lucionara s pečatom osobne žrtve potaknulo je Cesarca i njegove generacijske istomišljenike da kreiraju zamišljenu liniju Kranjčević-Kvaternik-Jukić te kasnije Princip i drugi, sastavljenu od idealista koji su mogućnost političkih promjena vidjeli u revoluciji“ (Protrka Štimec 2023: 417).

Kvaternik je i Vladimiru Gaćinoviću, ključnom ideologu Mlade Bosne, bio važan uzor. Ovaj „sin domovine“ služio je kao inspiracija Cesarčevoj generaciji ne samo u svojstvu pobunjenika protiv imperije nego i kao utjelovljenje individualne žrtve u ime kolektivnog napretka, pod okolnostima u kojima iz objektivnih razloga ne može doći do omasovljavanja revolucionarnih organizacija. Restrukturiranje imperijalističkog sistema posle Prvog svetskog, a naročito posle Drugog svetskog rata jedan je od glavnih razloga zašto je danas ne-identitetski nacionalizam suštinski nepojmljiv. Neravnomerni razvoj na Balkanu u okvirima tadašnjeg imperijalističkog sistema na evropskom tlu stvorio je uslov za razvoj događaja u kome je srpski, „crnorukaški“ *Pijemont* podržao omladinsku pobunu u Hrvatskoj 1912. godine, priželjkujući da se na suspendovanje ustava odgovori - ustankom, po uzoru na Rakovičku bunu E. Kvaternika (ibid.: 416)⁰⁴. No, okolnost da je avangardne pozicije pod čijim se okriljem Cesarec intelektualno i politički formirao danas nemoguće rekreirati ili, makar i delimično, prisvojiti otežava tumačenje istorijskog značenja i sveukupnog dometa njegovog dela. Sam taj proces, međutim, čini izvanredno privlačnim.

Od političke biografije ka poetici

Povesna uloga antikolonijalne avangarde podstiče nas da atribut hrvatskog književnika sagledamo iz novog ugla, koji, razume se, nadilazi geografsko-nacionalne granice, služeći kao svojevrsni poligon za zaokret od, u suštini pozitivistički zasnovane, političke biografije, što je *de facto* dominantni interpretativni okvir za delo Augusta Cesarca, ka analizi njegove poetike. No, obim, razućenost i žanrovska razgranatost njegovog opusa, budući da se Cesarec okušao u raznim publicističkim žanrovima (pamflet, analiza, reportaža, *memento*, nekrolog), te u svim književnim rodovima, s najviše proznih dela, inherentno usložjava interpretativnu situaciju.

Više puta pomenuta intelektualno-politička socijalizacija seže dalje i dublje do ključne aktivističke i poetske opsesije i borbe protiv državne represije i političkog terora. Njegov literarni i društveno-politički rad treba posmatrati kao kontinuum u kome, paradoksalno, dokumentarno i figuralno ne isključuju, već podupiru jedno drugo. Kada se temeljnije analizira transpozicija i obrada određenih motiva u književnim, s jedne, i analitičkim, propagandnim i agitacijskim tekstovima, s druge strane, čini se da je olako pripisivana etiketa didaktičke tendencije (na primer Šicel 1981), barem jednim delom, pogrešno protumačena težnja ka alegorizaciji. Kompleksnost i izazovnost Cesarčevog dela, moglo bi se reći, i jeste u tome što spaja dve protivrečne tendencije kao da je reč o prirodnom savezništvu. U pitanju su dokumentaristička metoda, shvaćena kao „strategija koja referencijalnu ili osvedočenu zbilju prebacuje u estetske i diskurzivne poretke“ (Car 2016: 14) i, rečima priređivača njegovih izabranih dela, „ezopovski jezik u alegorijama i slikama“ (Žimbrek 1964: 7). Pogledajmo kako to izgleda na konkretnim primerima.

Period od 1921. do 1929. godine obično se smatra za književnu istoriografiju najznačajnijim i najplodnijim razdobljem, kada Cesarec objavljuje zbirku pripovetki *Za novim putem* (1926), među kojima kritičari posebno izdvajaju pripovetku „U katakombi“, i romane *Careva kraljevina* (1925) i *Zlatni mladić i njegove žrtve* (1928). Fundamentalna pripovedna situacija koja generiše, makar donekle, jedinstvo vremena i mesta, jeste neka vrsta zatočeništva. Pripovetka „U katakombi“ (1925) strukturirana je kao psihološka drama komunističkog ilegalca, koji se krije u tunelu, pokušavajući da izbegne hapšenje prilikom povratka iz Sovjetskog Saveza. *Careva kraljevina*, narativizujući kontekst zbog kojeg i nastaje Đački pokret, odvija se u zatvorskoj ćeliji, dok je krčma starog Smuđa u *Zlatnom mladiću* svojevrsna duhovna tamnica, jer porodicu na okupu drži samo manje ili više voljno (sa)učestvovanje u zločinima bračnog para Smuđ. Vaso Belobrku, muž njihove srednje ćerke, kao srpski oficir utelovljuje represivni aparat Jugoslavije pod Karađorđevićima.

Alegorijski karakter motiva prinudnog i samoskrivljenog tamnovanja jeste u tome što ono pokazuje kako neslobodno društvo, utemeljeno na izrabljivanju radničke klase i pljačkanju sitnog seljaštva, te svesrdno potpomognuto državnim nasiljem, umnožava i učvr-

04 O ovoj paraleli sam Cesarec (1971b: 451) rezonuje ovako: „Atentat koji je g. 1912 Luka Jukić pokušao na kr. komesara Cuvava značio je poslije atentata koji je u Sarajevu pokušao Žerajčić na generala Varešanina prvi revolucionarni istup predratne naše nacionalne omladine u njenoj borbi protiv uglavnom nacionalno ugnjetavajuće a.-u. imperijalizma.“

šćuje ropske sudbine pojedinaca. Tako iz *Zaštite čovjeka*, koju Cesarec uređuje tokom 1928. godine, kao prvi list u istoriji naše štampe u celini posvećen jednom političkom cilju, kampanji protiv Zakona o zaštiti države, možemo retrospektivno iščitati i anatomiju poetike. Sistemska proizvodnja žrtava političkog terora umetnički se transponuje kroz motiv Lazarovog uskrsnuća. On se najpre javlja u tekstu „O Lazarima i grobnici“, koji se bavi problemom odgovornosti za rat, objavljenom 1918. godine u zagrebačkoj *Slobodi*. U načinu na koji Cesarec opisuje okrutnost i izživljavanje okupatora u Kruševcu, slavnoj prestonici srednjovekovne Srbije, možemo prepoznati isti onaj gnev i prezir s kojima on piše o zlostavljanju radnica u fabrikama ili pak o metodama mučenja koje kraljeva policija koristi:

„Kulučarenju padali su žrtvom žene i djeca i starci. Oficirske familije dolazile su tu sa djecom na prehranu. Bijes, bečarstvo i obijest silnika izrazila se je također u najopskurnijim perverzijama. U proljeće 1917. godine u Kruševcu je jedan pukovnijski ljekar, frankovački Hrvat, dao staviti na listu u svrhu vizitacije velik broj djevojaka, ne čuvenih sa nemoralna nego sa ljepote i vizitirao ih je uz dobru novčanu naplatu“ (Cesarec 1971a: 30).

Zatim, obrazlažući razloge zbog kojih Srbija podseća na (biblijskog) Lazara koji vapi za uskrsnućem, Cesarec izdvaja imperijalizam, izdajstvo saveznika, koji Srbiju u oktobru 1915. ostavljaju na cedilu, i, naposljetku, Pašićevu politiku. Na ovom mestu on uspeva da predoči ključnu kontradikciju – činjenicu da je srpski narod stradao za stvaranje države u kojoj će opet većina živeti podjarmljeno i obespravljeno. On se ovoj temi vraća 1928, iste godine kada pokreće *Zaštitu čovjeka*, objavivši u *Vijencu* „Uskrsnuće i smrt Cara Lazara“. Kao i brojne druge pripovetke, poput, recimo „Bijelog lutaoca“, „Krista i Jude“ i „Smijeha Jude Iškariota“, i ova poprima formu legende, a središnji motiv potiče iz hrišćanske mitologije. U ovoj priči srednjovekovni srpski vladar knez Lazar, koga će epska poezija ovekovečiti kao cara, uskrsava i dolazi, iz konteksta se može zaključiti, u Jugoslaviju pod Karađorđevićima. Sve što Lazar, protagonist kosovskog mita, zatiče jeste grozomoran zatvor, kuća „u kojoj su bili možda i temelji carstva i srušivši nju ne bi li srušio i carstvo“ (Cesarec 1946: 79).

Scene mučenja zatvorenika i „zgomilavanja ljudi u ćelija“ (*ibid.*) tako da jedva mogu stajati, te namerno mešanje zdravih i bolesnih nedvosmisleno podsećaju na reportažu R. Jovanovića *Glavnjača kao sistem*, koju je Cesarec, kao što je već rečeno, objavljivao u nastavcima u *Zaštiti čovjeka*. U ovoj pripovetci javlja se i patos razotkrivanja, prepoznatljiv od *Đačkog pokreta*, pa nadalje, kao ključni retorički poduhvat, koji se dobro uklapa s persiflažom, parodijom i satikom istkanim oko osnovnih biblijskih motiva.

Pravovernik na levici

„Uskrsnuće i smrt Cara Lazara“ sadrži i travestiju kosovskog mita, koji je, shvaćen primarno kao parabola o individualnoj žrtvi zarad višeg dobra, te u ključu antiimperijalističke pobune, imao odsudnu ulogu u formiranju prevratničkog imaginarija mladobosanačaca. Rođen nekoliko meseci pre Gavrila Principa, a ubijen kao žrtva ustaške odmazde nad komunistima, ovaj književnik i revolucionar je među retkima koji su, kao aktivni sudionici, preživeli gotovo čitavu epohu. Još važnije, njegov politički kompas u svakoj etapi bio je doslovno i nepogrešivo na proleterskoj strani, što znači i na strani svih ugnjetenih slojeva.

Očigledno, Cesarčev humanizam mnogo duguje prepoznatljivoj biblijskoj retorici i simbolici. On se, međutim, ne može svesti samo na sekularizaciju hrišćanskih vrednosti samožrtovanja i ljubavi prema bližnjima. O tome svedoči i jedna od pripovedaka koje su ostale u rukopisnoj zaostavštini „Krist i Juda“ (usp. Šicel 1982). Ovde se Balkanski ratovi opisuju kao rušenje jedne zarad stvaranja druge tamnice, a Hristos i Juda oličavaju komplementarne, principe, jer je „Krist došavši među nas ostao samo kao Juda“. To znači da nije moguće dostići novozavetno stanje brige za drugog i praštanja, dok je čovek zarobljen u starozavetnom mentalitetu osvete. Preneto na političku ravan, antiimperijalna ideja iz vremena pre Prvog svetskog rata moguća je u novoj epohi samo kao deo klasne revolucije. Hrišćanska tako upućuje na nasleđe antikolonijalne avangarde kao esencijalan sloj Cesarčeve književnosti, što se, između ostalog, ogleda u spektru značenja koja se pripisuju samožrtvovanju. Atentat na Cuvaja i atentat na Franju Ferdinanda predstavljaju izraz istorijski iznuđenog

herojstva u trenutku kada još uvek nisu postojali uslovi za omasovljavanje revolucionarnog pokreta.

To se jasno vidi, na primer, u Cesarčevim tekstovima o Aliji Alijagiću, pripadniku Crvene pravde, koji je 1921. godine izvršio atentat na ministra unutrašnjih poslova. Njegovo pogubljenje kao partijski i klasni zločin vladajuće klase motiv je na koji se Cesarec opetovano vraća. U reportaži koju piše kao svedok i saučesnik Alijagićeve poslednje noći, objavljenoj u *Borbi*, autor atentatora poredi s Hristom, zaključujući da je izvor njegove pomirenosti sa teškom sudbinom u razumevanju neophodnosti takve žrtve kao beočuga šireg istorijskog procesa (Cesarec 1979: 4). Jedan sasvim marginalan Krležin tekst – „Izlet na omladinsku prugu Brčko – Banovići“ – govoreći o „čudu“ jugoslovenskog puta u socijalizam i ključnim tačkama u kontinuumu višegeneracijskog političkog i umetničkog sazrevanja, mapira i krucijalna mesta Cesarčevog razvoja od Đačkog pokreta i *Zaštite čovjeka*:

„Omladina predratna (mislim predratna u periodu prije prvog imperijalističkog rata 1918), prve falange naše socijalističke omladine razvile su u sebi jaki koeфицијent lične volje u borbi s ovim našim intelektualnim panonskim, balkanskim krčmama. Onaj ‘Pozitivni Čovjek’ (neopisan još u našoj beletristici), povjerovao je da volja pojedinca može da djeluje na volju mnoštva, u svojoj prvoj inspiraciji. Pokoljenja su se razračunavala kod nas sa predrasudama vjekova na toj voluntarističnoj, romantičnoj osnovi. Odoljevajući stihiji mnogobrojnih i raznovrsnih predrasuda, omladinske generacije postale su u toku decenija negativne i drama je počela. Sukob se je uslijed slobodnog načina razmišljanja stao razvijati sve više i ritam je iz godine u godinu postojao opasniji. Oslobođivši se vrhunaravnih pretpostavaka, omladina je stekla uvjerenje da svijet nije stvoren na sliku i priliku vrhunaravnih pojmova nego obratno. Oslobođivši se svega što je u čovjeku vrhunaravna faza, omladina se počela kretati našom zemljom kao slobodan čovjek. A to je saznanje raslo godinama. Smisao za dijalektičko shvaćanje razvijao se po zatvorima i došlo je do prvih metaka, do atentata, do ratova, do državnog oslobođenja, do ilegalnih pokreta, do ovoga rata, do revolucije i do ove pruge, kojom se već davno putuje u smjeru socijalizma“ (Krleža 1952: 2).

Uzevši ovo u obzir, postaje još jasnije zbog čega August Cesarec ostaje gotovo sistematski nedočitan i nepropusan za tumačenja do danas. Totalitet njegove pozicije i književnog dela, zasnovan na doslednosti koja je, izbegavši bilo kakav oblik kalkulacije, postala krajnje nerazumljiva u savremenim okvirima, opire se simboličkoj eksploataciji i uspostavljanju kvazikontinuiteta. Razumevanje istorijskog značenja kompleksih, nesvodivih i ponekad ambivalentnih fenomena koje Krleža navodi neophodno je da bismo bili u stanju da iznova oformimo horizont očekivanja spram koga je moguće radoznalo i otvoreno pristupiti tako sveobuhvatnom a heterogenom opusu kakav je Cesarčev.

Literatura

- Andonovska, B. 2021. Avangardno jugoslovenstvo predratne omladine. *Modernizam i avangarda u jugoslovenskom kontekstu*. Ur. Biljana Andonovska, Tomislav Brlek i Adrijana Vidić. Beograd: Institut za književnost i umetnost. 115–26.
- Brebanović, P. 2016. *Avangarda krležiana: pismo ne o avangardi*. Zagreb: Jesenski i Turk: Arkzin.
- Car, M. 2016. Uvod u dokumentarnu književnost. Zagreb: Leykam international.
- Cesarec, A. 1951a. Đački pokret. *Iz svijeta potlačenih*. Prir. Vice Zaninović. Zagreb: Glas rada. 241–259.
- (1951b). Kako živi naše radništvo. *Iz svijeta potlačenih*. Prir. Vice Zaninović. Zagreb: Glas rada. 191–201.
- Cesarec, A. 1971a. O Lazarima i grobnici. *Rasprave, članci, polemike*. Prir. Vice Zaninović. Zagreb: Zora. 28–34.
- (1971b). Jukićev atentat i Dragan Bubić u osvjetljenju svoga Atentata. *Rasprave, članci, polemike*. Prir. Vice Zaninović. Zagreb: Zora. 451–461.
- Cesarec, A. 1979. Poslednja Alijina noć. *Borba* 19: 2, 4.
- Deseti zagrebački književni razgovori, O Miroslavu Krleži i Augustu Cesarcu. 1978. Zagreb: Društvo književnika Hrvatske.
- Durman, M. 1939. Đački pokret. *Književnik* 3: 69–81.
- Franičević, M. 1965. August Cesarec u književnosti i revoluciji. *Rad JAZU* 342: 11–25.
- Krleža, M. 1952. Izlet na omladinsku prugu Brčko-Banovići. *Književne novine* 54: 2.
- Spomenik Augustu Cesarcu. 1974. *Čovjek i prostor* 251: 18.
- Stipetić, Z. 1973. Uloga Augusta Cesarca i Miroslava Krleže u stvaranju Komunističke partije Jugoslavije. *Časopis za suvremenu povijest* 3: 71–96.
- (1981). Cesarec u prvim godinama Šestojanuarske diktature. *Dometi* 11: 99–106.
- Šicel, M. 1982. Iz književne zaostavštine Augusta Cesarca. *Dometi* 1-3: 97–112.
- Štimec Protrka, M. 2023. Cesarec Kvaternik: sin domovine između dvije revolucije. *Povijesni prilozi* 64: 413–427.
- Zaninović, V. 1966. *August Cesarec*. Beograd: IP Rad.
- Žimbrek, L. 1964. Dragocjena korespondencija Augusta Cesarca. *Književne novine* 229: 7 (7. kolovoza 1964, str. 7).